

Napoca.

(A rómaiak Kolozsvára.)

A dákok a köztársaság végső évtizeiben kerülnek a római birodalom közvetlen szomszédságába, s a végek helytartóinak tömerdek bajt okoznak, de veszedelmesekké csak a törzsekben élő népet egységes nemzetté egyesítő Burvista uralma alatt válnak, midőn már mint hódítók lépnek föl. Ezt nem tűrhethvén el Róma kormánya, Julius Caesar életének utolsó évében nagy hadjáratra készül ellenünk, s Itáliának keleti kikötőiben tíz legio és tízezer lovas várta már az indulásra való parancsot. Brutus töre azonban más irányt adott az eseményeknek. A háború elmaradt, de letűnt a dákok csillaga is, mert Burvistát orvul megölték, s népe ismét törzsekre szakadt. Strabo négy törzset említ, — de alighanem több volt, s valószínűleg ez az oka, hogy nem tudnak összeférni, hogy nem tudnak egyetlen nagyobb vállalatba se belebocsátkozni.

Nem is igen hallunk róluk, majdnem másfél évszázadon át, míg Decebal újra nem egyesíti a széthullott népet, — és az utolsó Flavius császárral már mint az egységes dák nemzet korlátlan hatalmú uralkodója száll szembe, sőt kísérletet tesz az összes — balparti — törzsnek egyesítésére. Aligha sikertelenül, mert 86-ban Kr. u. a dákok mint tengerár lepik el a gazdag Dáéziát. A tartomány helytartója Oppius Sabinus vitézül helytállott ugyan, de elesett mielőtt segítséget kaphatott volna.

E súlyos csapás nagy izgalmakat keltett Rómában s Domitján legyőzvéen bizalmatlanságát, gyanakvó természetét, Pannoniát, Dalmátiát és Thraciát egyesíti, s Vettonius Funisulanust nevezi ki helytartóvá és maga is elmegy a veszélyeztetett tartományba, hogy személyesen ellenőrizze a provinciális hadak összevonását. Ő maga azonban nem volt hadvezér, a harezokat tehát legátusai intézték, főként Cornelius Fuscus, a gárda parancsnoka. De a praetoriánusok pompás harezjátékaihoz szokott tábornok, a hadértő dákokat is római

csőcseléknek nézvén, csekély erejével magát Decebalt támadta meg s életével lakolt vakmerőségeért. Utódja Tettius(?) Julianus helyre-
ütötte ugyan a esorbát Tapainál (Karánsebes?) s már Sarnizegetusa
(Várhely) falait akarta töretni, midőn Domitián a pannoniai balsi-
kerek miatt hirtelen békét kötött a barbár Decebállal.

A föltételek sulyosak voltak, s Rómában már Decebal adófize-
tőjének nevezgették a birodalmat, és hatalmas ellenzék támadt, amely
rögtönös visszatorlást kívánt, a melyet még az sem tudott kiengesztel-
ni, hogy a győző meghódolt Róma fönsége előtt, s koronát kért
a császártól! Ezt megadta Domitián, de a boszuló hadjáratot nem
indította meg. Nyugton maradt Decebal is, sőt békére kényszerítette
a bastarnok, roxolanok vándor törzseit is. És ezzel nagy szolgálatot
tett Rómának.

De a jó viszony még sem lehetett tartós. Decebal békéje
kezdettől fogva magában hordta a romlás esiráit. A kor szelleme,
Róma viláгурalmi helyzete, s Decebal birtokainak földrajzi fekvése
és politikájának iránya teszük lehetetlenné annak hosszabb ideig való
fönntartását.

Az ókor nem ismerte az egyensuly politikát, és a nagy világ-
birodalmak Parthia épúgy mint Róma csak akkor túrték meg határaikon
független államot, ha kénytelenek voltak vele. Domitián idejében
pedig kénytelenek voltak a rómaiak, mert a birodalmat dúló rette-
netes társadalmi, pénz és kereskedelmi válság, a hadsereg teljes meg-
romlása miatt, teljes lehetetlenség volt megkoczkáztatni az új háborút.

Rómának e kényszerű veszteglését a legnagyobb körültekintéssel
aknázta ki a király. Seregét római mintára szervezte, országának
határait megerősítette, belsejét várakkal rakta meg, szövetségeseket
keresett és talált mindenfelé, követei eljutottak még a birodalommal
mindig farkas szemet néző „Nagy Király“ udvarába is, és Decebal
szította föl a Pannonia mesgyéin lakó népek harezi kedvét s birvágyát
is annyira, hogy megtámadták minden oldalról a virágzó, gazdag
tartományt. Ez már vérig sértette a dolyfös római urakat, de Domitián
utódja, az öreg és beteg Nerva mégse mert fegyvert ragadni! Fogadott
fiára Marcus Ulpius Trajanusra szállott a nehéz kötelesség, hogy
megboszulja a császárnak a „danaok miatt ontott könnyeit“.

Traján 101-ben indította meg körülbelül 80-000 főre rugó
seregét. Decebal látván a túlnyomó erőt, békét kért, de a császár a

teljes megalázkodással egyenlő feltételeket szabott. A gyalázattól jobban félvén Decebal mint a haláltól, megkezdődött a harez, rettenetes elszántsággal, kegyelmet nem adó barbársággal. Tapainál Traján és Decebal személyes vezérlete alatt vívták az első és legnagyobb ütközetet, melyben az ellenfelek színe-java mérkőzött egymással. A dákok királyuk példáján lelkesülve, hősiesség kitartással, halálmegvetéssel küzdöttek, de hiába. A halottak, sebesültek száma végtelen volt, s a császár még saját ruhatárát is átadta a betegeknek ápoló orvosoknak. E pyrrhusi győzelem megbénította még Trajánt is, s néhány napi pihenőt tartva, kicsiny szentélyt alapított az elesettek emlékére. Leróván a kegyelet adóját, újra megindította seregeit, s néhány hét múlva bevonult Dácia fővárosába, a királyi Sarmizegetusába. Decebal belátván a háború folytatásának lehetetlenségét, békét ajánlott, s a császár elfogadta. Dácia ezzel elismerte Róma fenhatóságát, s a fővárosba legionarius őrséget telepítettek, a várakat lerombolták vagy császári katonák szállották meg, és a pár évvel előbb még rettegett király, kénytelen volt ugyanazon hűbériséget tűrni, melynek sulya alatt már kerek évszáz óta nyögtek Judaea fejedelmei.

A béke megint rövid volt. Decebal csak fegyverszünetnek tekintette, s a mint befejezhette seregének újjászervezését, a békeszerződés ellenére azonnal hadat üzent a Duna és Tisza között lakó jazygoknak, „a római nép barátainak“. A császár azonnal tiltakozott e jogsértés ellen, de Decebal a helyőrségek elűzésével vagy embertelen fölkonzolálásával válaszolt. A háború tehát 105-ben újra kitört az előbbinél sokkal nagyobb elkeseredéssel, kegyetlenséggel. Traján óriás erőt vitt a tűzbe, talán nagyobb mint az első hadjáratban, míg Decebalt elhagyták szövetségesei, sőt nemzetének nagyobb része is, és csak a jobbak k's töredékeivel szállhatott az áldatlan harezba, melyben győznie nem, csak halnia lehetett. A császár nyomról-nyomra haladva, fegyverrel vívott meg minden talpalatnyi földet, majd áttört a Vaskapun, újra kitűzeti sasait Sarmizegetusa tornyaira. Ezzel vége volt a hareznek, és Decebal, hogy elkerülje a fogságot, s talán hogy rövidítse szerenésetlen népének haláltusáját, szívébe mártotta kardját.

Dacia római provincia lett.

I. A város megalapítása és nevei.

Napocáról legelső ízben az aijtoni 109—110-ben kelt mérföldjelző kő¹ emlékeztet meg (a Potaissa Napocae M. P. X.), kétségtelen, hogy a várost maga Traján alapította, talán a Legio VII. Claudia közreműködésével. Egyidős tehát a tartománnyal. Hogy milyen természetű községi jogokkal ruházta föl a császár, arra nincsenek adatok; a 139—161 közt kelt fölírat² már municipiumnak nevezi; a municipalitással járó jogokat tehát Antoninus Pius vagy Marcus Aurelius alatt kapta; Commodus idejében (180—190) már colonia, és Ulpianusnak a Digestákban fennmaradt, s Septimius Severus halála után, Caracalla uralma (211—217) alatt írt passusa szerint, itáliai jogú város,³ bár nem a coloniákban szokásos magistratusok kormányozzák, legalább nem a Gordianusok idejében, midőn aedilisek, — kik közül az egyik praefectus — intézik a város ügyeit. Duumvirek választására tehát nem volt joga a polgárságnak, de egyéb tekintetben birta az itáliai városok összes előjogait.

Városunk a provinciának Superior és Inferiorra osztása után emebben feküdt; a Dacia Porolissensis Apulensis és Maluensis-re való hármassal fölosztás után pedig az elsőben, s akkor előnyösebb fekvésénél fogva nagyhamar túlszárnyalván a tartományi fővárost Porolissumot, a pénzügyi kormányzat Napocába költözik át.

A város nevének leghitelesebb alakját az egykori fölíratos kövek s a Digesták tartották fenn s következetesen Napocának mondják. Ugyanígy írják a Peutinger tábla⁴ s a ravennai Névtelen, míg Ptolemaeus *Ναπουσα*-t mond. Rövidített alakja, mint Sarmizgatusának Sarmis nem maradt fenn, ha csak nem tekintjük annak a Róma városi⁵ fölíratnak Aureliana Popa (= Poca vagy (na) Poca?) legendáját. A tulajdon névből képezett melléknév Napocensis.

A név etymológiája ismeretlen.

¹ C. I. L. III. 1627.

² C. I. L. III. 860.

³ Dig. 50. 15. 1. 59. In Dacia Zernensium colonia a divo Traiano deducta iuris Italici est. Zarmizegethusa quoque eiusdem iuris est, item Napocensis colonia et Apulensis et Patavissensium vicus, qui a divo Severo coloniae impetravit.

⁴ VIII. Segm. és folyó.

⁵ C. I. L. VI. 269.

II. A város közjogi helyzete.

A római köztársaság, majd császárság hódításait állami tulajdonnak — *ager publicus* — tekintvén, tulajdonjogot, önállóságot, csak kiváltságos személyek, testületek élvezhettek — tehát a *ius quiritium* birtokosai. A *quiritik* joga pedig nélkülözhetetlen föltétele volt a polgárközségnek, melyet a köztársaság megadott minden itáliai és cisalpin községnek, melyet a pogány császárság mindig tiszteletben tart, úgy hogy csak az utolsó *imperator* fosztja meg Itáliát épúgy, mint a többi kiváltságos területeket az adómentesség és korlátlan tulajdonjogtól. De Gallia Cisalpinat kivéve (a Pó síksága) a többi provincia iránt távolról sem voltak ilyen bőkezűek. Mereven érvényesítették az általános adófizetési kötelezettséget, a *senatus* tartományaiban épúgy, mint a császárokéiban, amott *stipendium*ot, emitt *tributum*ot szedve a lakosságtól. S e gyakorlattól igen ritkán térnek el: a *senatus* birtokain olyképen, hogy a császárok immunitást kapnak, a császár birtokain pedig *ius Italicum*ot, melynek adományozása talán egészen a *caesarok* előjoga.

E városok, miként *Ulpianus*nak az itáliai *coloniákat* elősoroló *passus*éhoz írt bevezető sorai: *sciendum est esse quasdam colonias iuris Italicæ*, eléggé bizonyítják, legnagyobb részt *coloniák*, s közviszonyaiknak legjellegzetesebb vonása, az itáliai községekre nézve általános érvényű, a provinciákban pedig kivételes: korlátlan föld és tulajdonjog. A földadó mentesség, s a vele együtt járó fejadó mentesség, az itáliai jogon alapuló kiváltságok legelseje, a római jogtudósok szerint a *ius Italicum*nak elválaszthatatlan alkotórészei, mely a polgárokra nézve rendkívül fontos, hasonlíthatatlanul fontosabb, mint a gyakran csak külsőségekben nyilvánuló előjogok legnagyobb része.

Az itáliai jogú városok polgárainak teljes *qualificatiója* volt bármely állambivatalra.

Tartományunk a harmadik évszáz elején a következő itáliai jogú *coloniákkal* büszkélkedik: *C. Zernensium*, melyet *Traján* alapított. *Sarmizegetusa*, *Napoca*, *Apulum* s *Potaisával*, melyet *Severus* tün-tetett ki e fontos előjogokkal. Tehát öt városunknak van önkormányzata, a római *coloniákénál* egyben-másban teljesebb autonómiaja.

Az itáliai jog azonban édes keveset különböztvén a teljes római jogtól, a *ius Italicum* kifejezés inkább *terminus technicus*, mint a

közjogi állapot valamelyik nemére vonatkozó elnevezés, mert tartalmilag a provincialis községeknek ugyanazon állapotát jelenti, a melybe Itáliai községei jutottak a szövetségesek háborújának befejezése után, midőn autonómiájuk a *ius quiritorium*, tehát a teljes tulajdonjog alapján szervezetett újjá. E nagyszabású, a köztársaság életére végtelen befolyást gyakorolt reform megszüntetvén a rómaiak és szövetségeseik közt minden különbséget, a *ius Italicum* kifejezés elvesztette jelentőségét s a *ius Quiritium* lép a *ius Italicum* helyére, s a *ius Italicum* phrasist a császárság idejében nem használják többé az anyaországi községek helyzetének jelzésére, hanem csakis ama provincialis községek közjogi állapotaira vonatkoztatják, melyeket a teljes római jog alapján szerveztek, melyekben tehát meg volt a polgárok teljes tulajdon-sága a *commercium* és *connubium*mal együtt.

Itáliai jogú községeink helyzete tehát analog volt az itáliai autonóm községekéivel, s ugyanazon elvek és gyakorlat szerint kormányoztatnak, mint ezek.

A *colonia* szó eredetileg parasztgazdaságot, a *colonus* pedig paraszt földművelőt jelentett, de *coloniának* nevezvén a gazdaságok összességét is, és *colonusoknak* a földművelők összességét, megtartották a kifejezést a közjogi nyelvben is, midőn *coloniának* nevezik az államtól hivatalosan megalapított paraszt községet. S az így keletkezett községnek a szomszéd területektől való elválasztása teszi a *colonia* fogalmának alapját. E kiválasztás még nem állapítja meg a *colonia* közjogi helyzetét, mert a *coloniák* többfélék: vannak római polgár épen úgy mint latin *coloniák*, sőt vannak *peregrin*, — tehát a római alkotmányon kívül eső — *coloniák* is. A köztársaság vége felé, s a császárság idejében pedig már *colonia* jogot kapnak olyan városok is, melyekbe nem telepítettek új, illetőleg római polgárokat, tehát a *colonia* rangra emelés nem jár szükségképen együtt a telepítéssel, lehet az a jó szolgálatok viszonzása avagy kitüntetés is, melyet *senatus consultum*mal, avagy császári *decretum*mal adományoznak. Legelőször 665—88-ban történik ez, midőn a *cisalpin* *peregrin* községeknek a *ius Latinum*ot adományozzák s *coloniák* lesznek, bár ninesen oly nagy terjedelmű autonómiájuk, mint a régi latin községeknek. Később a latinítást megadják más községeknek is, bár a *colonia* elnevezést megvonják tőlük. De a köztársaság első évszázáiban sohasem történt ilyesmi, akkor a *colonia* alapítás föltétlenül együtt járt

a telepítéssel, míg később, különösen a császárság idejében, a coloniák eredeti jelentősége hanyatlik, a név csak cím lesz, melyet nagyra tartanak ugyan, de a melyet újraalapítás nélkül is adományoznak.

A coloniák mellett másodsorban a municipiumok szerepelnek, — de miként Mommsen megjegyzi — már denaturálóvák, már ki vannak forgatva eredeti jelentőségükből. A municipium kezdetben Rómával földtulajdon és adózási közösségben levő latin községet jelentett. De municipium elnevezéssel foglalták össze az adó és katonaköteles, bár politikai jogokban nem részesített községeket is, hogy jelezzék a civitas Romanával kitüntetett autonóm községektől különböző közjogi helyzetüket. E községek azonban a szövetségesek háborúja után mindnyájan teljes jogúakká emeltetvén, a kétféle fokozatba tartozó municipiumok elenyésztek, de megmaradt a nevük, s használták még a jogtudósok is, bár tudták, hogy helytelenül — nem felelvén meg többé a tényleges jogviszonyoknak — oly községek jelzésére, melyek előbb vagy latin jogúak, vagy szövetségesek voltak, tehát a melyeket egykor önálló államokból alakították római polgárközségekké. A Rómától alapított latin jogú városok, ez alapon egyként használhatták a municipium mint colonia elnevezést, de a nyelvszokás mégis csak ezeket, Róma alapításait nevezi coloniáknak, míg az egykori államok továbbra is megmaradnak municipiumoknak, bár nem azok többé, de megtartják mégis történeti alapon keletkezett, és annak idejében hódoltságviszonyukat jelző nevüket. Rómának tehát municipium névvel jelzett alapításai sohasem voltak sajátképi municipiumok, mert az új községek nem önálló államokból fejlődtek, hanem deductio vagy lassanként összeverődött telepekből jogi fictio alapján keletkeztek. És a történeti alap hiánya tette lehetővé a tarkaságot is, melyet dáciai municipiumaink közt észlelhetünk, midőn provinciánkban constatálhatjuk, hogy Ampelumot duovirek, Napoeát aedilisek kormányozzák, Apulum pedig attriburált község! Így nem esodálható, ha Gellius azt írja, hogy a coloniák előbbre valók, mint a municipiumok.

A városok harmadik csoportjába a praefecturák tartoznak, melyek voltaképen a Rómából még önkormányzatot nem kapott községekbe kiküldött praefectusok székhelyei csak, de a melyeket már igen korán, nagy részt még a szövetségesek háborúja előtt, később pedig a többit is önálló községekké emeltek, s midőn Capua is municipium lesz, Itáliában csak egykét névleges praefectura marad.

Provinciánkban egyetlen praefectura van: Napoca, mely a zavaros időkben elvesztvén önkormányzati jogát, a Gordianusok alatt, az aedilisek élén álló praefectusnak van alárendelve.¹

E categoriakon kívül vannak még a Pannóniában is elfogadott, de teljesen átalakított törzsszervezetből keletkezett községeink, a milyen Porolissum, melyet a nedinumi² fölírat civitásnak nevez, míg Resculum csak vicus Anartorum,³ Alburnus Maior pedig vicus Pirustarum.⁴ A sajátképi municipalis fejlődés alapföltételei megvoltak tehát provinciákban is, de később mellőzik azokat, kétségtelenül politikai okokból, s megfosztják Porolissumot a civitással együttjáró önkormányzattól, önállóságtól, meg a pirustokat autonómiájuktól, melyet princepsük, bár a kormány nevezte ki, s nem a törzs választotta, elég nyomatékmal vezethetett.⁵

Dáciában e négyféle községi szervezeten kívül constatálható még a pagus és vicus is.

A magán, vagy városi, avagy állami tulajdonban levő erdők, szőlők, szántók, rétek, kaszálók nádasok stb. összesege a rajtuk levő tanyákkal, községekkel együtt teszik a pagust. Határai megsabottak, épúgy mint a városokéi, bejárják, s kiigazítják azokat minden évben. Számuk és területük a közgazdasági, népességi és politikai viszonyok szerint változik. Kormányzatuk hasonló a collegiumokhoz. Politikai jogaik ninesenek.

A vicus városban házesoportot, a vidéken, tehát a paguson, falut jelent, melynek kormányzata azonos a paguséval, de mig ez sohasem emelkedhetik várossá, a vicus fokozatosan eljuthat a colonia rangig is.

Pagus eddig csak kettő constatálható Dáciában: Ad Aquas és Micia.

Vicusok: Alburnus Maior, Resculum, melyeket, — legalább az elsőt, — kétségtelenül magisterek igazgatnak, Potiaissat Ulpianus mondja vicusnak; az ajtoni, már említett mérföldkö szerint Traján alapította és 109-ben Napocának attribuílt község.

¹ C. I. L. III. 858.

² C. I. L. III. 2866.

³ C. I. L. III. 1379.

⁴ C. I. L. III. 213, 1339.

⁵ C. I. L. III. 1322.

Alburnus Maior, Kavieritio, Immenosum Maius, Deusara, Kartum, Cernenenum, Marcienesi, Sclaietis, Tovetis pirusta községek mind, s a tartomány közigazgatásának legelső szervezése alkalmával, valószínűleg egy közigazgatási egésszet képeztek, melynek élén a princeps állott. E közigazgatási formát, nagyon valószínű, hogy csak addig tartották meg, míg az aranybányák üzemét kellően kifejlesztették.

Resculum, vicus Anartorum dák falu, s kétségtelenül Porolissumnak, az egyetlen civitasnak a tartozéka. De a civitas csak névleges lehetett, különben nem állomásozhatott volna Porolissumban jelentékeny helyőrség. Később municipium lesz, s 180-ban már meg van új szervezete, mert együtt említik Apulummal s megtartja e jellegét a hódítás végéig, mert municipiumnak nevezi az a fölírat is, mely Sarmizegetusának metropolissá emelése, — tehát 239 után kelt.

Praefectura csak egy constatálható, miként mondtam Napoca, de csak a Gordianusok óta, mert előbb municipium és colonia.

Municipiumok ugyancsak Napoca, 139—161 közt kétségtelenül, s municipium még 185-ben is, de később Commodus coloniává teszi; Ampelum Kr. u. 200-ban; Apulum 180—250-ig mint municipium Aurelium s Septinium, Tibiscum, Denta és Detta között egy névtelen municipium (vagy colonia), Drobeta és Porolissum.

Municipiumaink azonban nem mind tartoznak egy fokozatba: Ampelum magistratusának élén duovirek állanak; Nopacaban aedilisek végezik a hatósági teendőket, Apulum és Drobetaának kezdetben nincsen választó joga, mert külön megemlítik mindkét helyen a quattuor viri primus annualist, tehát a törvénynek megfelelő szervezetet csak az alapítás után bizonyos, talán megszabott idő leteltével kapták meg.

Coloniáink közül első sorban az itáliai jógúak említendők, és első helyen Sarmizegetusa, melyet Traján parancsára D. Terentius Seaurianus tartományi helytartó alapított meg 110-ben. A harmadik évszázban metropolis lesz, — tehát a császár személyes kormányzata alá kerül. Lakosai Traján tribusába a Papiriába tartoznak.

A colonia Zernensiumot Ulpianus szerint szintén Traján alapította.

Apulum Marcus Aureliustól kapja a colonia rangot szintén Papiria tribusszal. Önként merül föl a kérdés, vajjon a kettős város (t. i. municipium és colonia Apulum) melyik része keletkezett a

kanabából. Mommsen a municipiumot származtatja a tábori telepből, míg Kuzsinszky tr. Pannoniára vonatkozólag kimutatja, hogy a kanabákat: Aquineum, Carnuntum és Brigetiot Severus coloniákká emeli, s utal arra, hogy a kanabák lakosai, kiknek úgysis megvolt a collegiumokat megillető önkormányzatuk, csak azon esetben nyerhetnek, ha községünk colonia lesz.¹ Ez tökéletesen igaz. De vajjon az elsorolt tábori telepeknek nem kitüntetésül adja-e a testtel-lélekkel katona Septimius Severus a coloniával együtt járó előjogokat? Határozott igennel válaszolok, mert Aquineumot Hadrian, Brigetiót Traján, Hadrian vagy Antoninus Pius, Carnuntumot pedig, ha következtethetünk a Municipium Aelium melléknévből, ismét Hadrian emeli városi rangra. Septimius Severus tehát municipiumokat, s nem kanabákat emel coloniákká. Valószínű tehát, hogy Marcus sem tér el a gyakorlattól, s Apulumnak kanabáját teszi municipiummá, a coloniát pedig deductioval, a markomann háborúk idejében szinte fölös számú veteránok segítségével alapítja. A két külön város hosszasan virágzik egymás mellett, és csak Decius egyesíti a két községet, valószínűleg új lakosságot is telepítve a vésteljes polgárháborúkban rendkívül sokat szenvedett, avagy földig rombolt helyekre, mert most már egy város, és mint nova colonia áldoz a császárnak, — a Restitutor Daciae — Dacia újjáalkotójának.

Napocát valószínűleg Commodus teszi coloniává, mert a város 185—192 között mint colonia Aurelia említettik.

Potaissat Septimius Severus teszi önálló várossá.

Drobeta, Romula és colonia Maluensisről nimesenek keltezhető adataink. Valószínű azonban, hogy római jogúak, mert Ulpianus nem emlékezik meg róluk. Rangjukat legkésőbb Caracallától kaphatták — mert utóbb nem osztogatnak többé ius coloniaet.

Az elsorolt csoportokba tartozó városok a közigazgatás központjai s hatóságaik alá tartozik a vidék, tehát a pagusok és vicusok. megosztva olyképen, miként a földrajzi viszonyok kívánatossá vagy szükségessé tették.

¹ Dr. Kuzsinszky B. Pannonia római jogú városai. Egyet. Phil. Közl. 892. 375. I.

III. A pénzügyi kormány.

A tartomány hármás fölosztása után Dacia Porolissensis pénzügyi kormányának székhelye Napoca lett. Hogy mi volt az áthelyezés indító oka, inkább csak sejtjük, mint tudjuk.

Első sorban valószínűleg a minden irányban érvényesülő központosítás, a melynek nem lehet előnyére a tartomány szélén fekvő, bár megerősített, de az ellenség kezeügyébe eső Porolissum; másodsorban a város gyors emelkedése is belejátszhatott, mert Napoca fekvése közlekedési és közgazdasági szempontból sokkal előnyösebb, mint Porolissumé. Világos bizonyítéka az, hogy Napoca helyén ma nagyváros, Kolozsvár áll, míg Porolissumén kiesinyke falu (Majgrád) tengődik.

Az állami pénzügyeket, a helytartótól hivatalos ügyekben teljesen független főtisztviselők — procuratorok — intézvéni, ezek vetik ki és szedik be a tributumot, melyet a birtok mennyisége és minősége szerint egyenlő arányokban róttak ki minden adókötelesre. A kivétel az 5—10 évi időközökben végzett beelés alapján történt. Az egyesek vagyona tette a község összes birtokát, melyet aztán ezer arany értékű egységekre osztván, egy vagy több százalék adóval terhelték meg. Az adóegységek után járó összeget a községek vetik ki és felelősek a teljes összegért. Földratainkban az adózás mint beelésre határozott adatokat találunk, különösen az egyik alburnus maiori viaszos lapon, midőn a vevő kiköti, hogy a tőle vásárolt fél ház adóját a legközelebbi beelésig az eladó fizeti.

A vagyontalanok, a mások hatalmától függő egyének, tehát a napszámosok, jobbágyak, rabszolgák, asszonyok, gyermekek s. t. b. csak fejadót fizetnek, de ennek nem ismerjük se mennyiségét, se kezelési módját.

Az állam egyéb, közvetett jövedelmeit bérlőknek adták ki.

Dacia Porolissensis, vámügyi tekintetben ama nagy területbe tartozott, a mely Helvetiától a Duna jobb partján egész a Pontusig terjedt. A főállomást azonban még nem ismerjük, de nagyon valószínű, hogy a birodalmi útvonal mentén Napoca vagy Porolissum volt.

Az örökösödési illeték 5%.

E jövedelmek névleg az állami és katonai kincstárt illetik ugyan, de tényleg az uralkodó rendelkezett a befolyt összegekkel, teljes korlátlanúsággal, épúgy a esászári birtokok jövedelmeivel, melylyel Sarmizegetusában külön igazgatóság (ratio) sáfárkodott.

A pénzügyigazgatás főnöke a procurator. O fizeti a katonákat, tisztviselőket, az összes állami költségeket, s rendeleteiket, ha szükség volna, a paranesnokságuk alatt álló katonaság hajtja végre.

Közvetlen alantosa a tabularius, a levéltár — melyben az eredeti fölmérések és számítások alapján készült kataszteri íveket, telekönyveket tartották — őre, segédjei az adiutores tabulariorum; az adókönyveket a librarius ab instrumentis kezeli; pénztáros a dispensator. Ez alárendelt tisztviselők ügyszólván mindnyájan császári rab-szolgák, a kik szolgálati idejük leteltével nyugdíjukkal együtt megkapják a szabadságot is.

A procuratorok sohasem voltak népszerű emberek, különösen nem olyan időkben midőn a központi hatalom lassúsága miatt szabadon gazdálkodhattak. A helytartókkal ritkán élnek jó viszonyban, s Tacitus különösen is megjegyzi, hogy Agricola mint Aquitania legatusa megfért még a procuratorokkal is. Valóságos ellenőrei a kormányzóknak, legióparanesnokoknak, de sokszor árulói is, úgy hogy akárhányan áldozatul estek alattomos vádaskodásaiknak.

Dacia procuratorai a tartomány jövedelmes volta miatt előkelő helyet foglalván el a birodalmi hierarchiában, egyenlőrangúak a galliai, belgiumi, s germaniaiakkal, — és polgári pályájukat a militia equestris kiszolgálta után kezdik. A tartomány hármasszétlása után első helyen áll az apulumi, ki a helytartó helyettese is; utána a proclissumi igazságszolgáltatási joggal, mert kerületében a helytartónak ninesen legatusa; harmadik a procurator provinciae Maluensis csak pénzügyi tisztviselő, és csakis pénzügyekben bíraskodik.

A Napocában székelő procuratorok közül a következőket ismerjük.

Commodus idejében.

1. Julius Pacatianus.

2. Aelius Constans.

Septimius Severus idejében.

3. P. Sempronius Aelius Lycinus a galatii Aneyrából (Kis-Azsia) származott. A militia equestrisből való szabadúlta után Narbo és Aquitania provinciákban az örökösödési adó procurator, aztán proclissumi, s végül procurator ducenarius Alexandriae. idiu logu, tehát Egyptom pénzügyminisztere évi 200,000 sestercius (20,000 forint) javadalommal. Szülővárosáról mindig hűségesen gondoskodván, Aneyra föliratokban fejezte ki iránta való háláját.

4. Ulpius a breucok VII-ik cohorsának praefectusa Pannonia inferiorban, majd praepositus vexillationibus auxiliariorum Pannoniae inferioris — tehát az alsó pannoniai lovas csapatok parancsnoka, valószínűleg Septimius Severus harczainak idejében, aztán Italiában a Leg. II. Part. (hica) G. (etica?) tribunusa. Később kilépvén a katonaságból, a 203-ban kivégzett Plautianus praefectus praetorio elkobzott javainak gondnoka; ez állásában nagy érdemeket szerezvén, a tusciai és picenumi császári uradalmak igazgatója lesz. Ezután visszatér a katonai pályára, és soron kívül való előléptetéssel a Leg. VII. Gem (ina) G. (etica?) parancsnoka Hispaniában. Innen érkezik Dacia Porolissensisbe procuratornak; de alig foglalja el hivatalát, már is az apulumi Dacia pénzügyi kormányának élére kerül, s ekkor ő is Geta pártjához csatlakozott Caracalla ellen. Többet nem tudunk róla. Valószínűleg az örült imperator bosszújának lesz az áldozata.

Ismeretlen években hivataloskodtak:

5. M. Cocceius Genialis.
6. C. Aurelius Atilianus.
7. Valerius Catullinus.
8. C. Publicius Antonius Probus.

IV. A közigazgatás.

A coloniák főtisztviselői a duumvirek és az aedilisek, — de Napocaban a duumvireknek egyetlen emléke sem maradt fenn, csak az aediliseknek, kiknek élén praefectus áll. Kétségtelen tehát, hogy nem ketten, hanem legalább négyen voltak és kettő mindig a duumvirek teendőit látta el, — s a praefectus ezímet az viselte közülük, a ki tényleg hivataloskodott.

A duumvireknek avagy Napocaban a duumvireket helyettesítő aediliseknek volt elég dolga, ha kellően megfelelték kötelességüknek. Ők képviselik a várost felsőbb hatóságaival, tehát a procurator és helytartóval szemben, pörlekednek nevében; ők végeztetik a vállalkozókkal a középítkezéseket stb. Ők az igazságszolgáltatás fejei, — de a főbenjáró ügyek, s a 15,000 sestercius értékét (1500 frt) meghaladó polgári pörök már a helytartó fóruma elé tartoznak.

Az aedilisek a rendőrség fejei. Fönntartják a közbiztosságot, köztisztaságot, ügyelnek a közegészségre, rendben tartják az utcákat,

fürdőket, vásárokat s rendezik a nyilvános játékokat. Ők kezelik az „annonat“, tehát a szegények közt kiosztandó gabona beszerzését, kiosztását. Saját hatáskörükben föltétlenül rendelkeznek, s az ellen-szegülőket a praefectusnak tett jelentés után birsággal sújtják.

A quaestor kezeli a város birtokait, bérbe adja azokat, beszedi a bért, gondozza a középületeket, vezeti a telekkönyvet, s ő a pénztárnok.

A papok szintén a város szolgálatában állanak, s kötelességeik pontos teljesítése miatt a hatóságnak tartozván felelősséggel, hivatalaikat Napocában a praefectus aedilium elnökletével tartott választáson töltik be. Adót nem fizetnek, míg feddhetetlenül teljesítik teendőiket, de azonnal elvesztik kiváltságaikat, a mint elvesztik állásukat. Ha valamelyikük meghal vagy elveszti állását, helyüket azonnal betöltik.

Legnagyobb tekintetűek a pontifexek, a sajátképi római vallás papjai, s e miatt nem szolgálnak meghatározott istenségeknek. Ők a város hivatalos krónikásai, s kötelességük följegyezni minden emlékezetes eseményt. Hivatalból jelennek meg minden nyilvános eseménynél, mert csak ők ismerik és tudják végrehajtani a szertartásokat teljes szakavatottsággal.

Mellettük legkiválóbbak a flamenek, az egyes istenségek papjai.

Az istennek kegyelmét a hatóság működéskére az augurok kérték ki.

Az áldozati állatok beleit vizsgáló haruspexek még papok ugyan, de már ez alárendelt személyzethez tartoznak, s meghatározott évi javadalmat kapnak, és tisztüket holtuk napjáig viselik.

A főhivatalnokok jelvényei azonosak a Róma városi legmagasabb rangú hivatalnokokéival: a duumvirek, — Napocában tehát a két legidősebb aedilis, tö.vényhatóságuk területén belül „toga praetextat“ viselnek, s ha hivatali évükben halmak el, teljes díszben temetik el őket; ha hivatalosan jelennek meg a nyilvánosság előtt, két licior megy előttük vesszőnyalábbal (fascies); a pontifexek apexet viselnek fejükön, ha éjjel járnak, fáklyások világítják meg útjokat; a tanácsban, színházban biselliumon ülnek, ítéletmondás alkalmával pedig a tribunalon ülnek és a rendeletek előkészítésére, végrehajtására nagy számú szolgálószeméllyel rendelkeznek. A hispaniai, és Napocával körülbelül egyenlő népességű Genetiva Juliában a duumvirek mellett

két licitor, egy accensus (esatlós, hajdú), két seriba, két viator, egy librarius, egy praeco, egy haruspex és egy tibicen van beosztva. Ugyanazon szolgáló és kezelő személyzet illeti meg a napocai kormányzó, idősebb aediliseket is, míg a sajátképi aediliseket egy irnok, négy servus publicus, s egy-egy kikiáltó, haruspex és trombitás.

E tisztviselők fölött áll az ordo, a város legkiválóbb polgárainak a decurióknak összesége.

A decuriók gyűlése, tanácsa határoz minden a várost és vidéket illető közügyben, s rendelkezéseiknek teljes érvényét még Hadrián is megerősíti. Ők állapítják meg az évi költségvetést, adják el szükség esetében a város pénztárába helyezett letéteket, az elzálogosított földeket, rendelkezhetnek a város vagyonával, s ők választják a tisztviselőket, papokat. Határozataikat nem erősíti meg a helytartó, erre nincsen szükség, de megsemmisítheti a város, az állam érdekeibe vagy törvényeibe ütközőkét. Az ordo tehát rendelkező hatalom, széles hatáskörrel, mely kiterjed az egyesek ügyeinek rendezésére is. Ők rendelik ki a nagy családok gyermekei mellé a gyámokat, hajtják végre a rabszolga szabadítás szertartásait ha a gazda kiskorú stb. Meghatározzák a közmunkát, javíttatják az utakat, megszavazzák az érdemes polgárok részére a kitüntetéseket, állítják a szobrokat, a várost díszítő emlékeket, s adják az engedélyt magánosoknak hasonlók emelésére. Birálják a választások eredményeit, s ha formahibák, vagy egyéb visszaélések merültek föl, megsemmisítik azokat. Az ordo felsőbb fórum a hivatalnokokkal szemben, s ezeknek kötelessége azonnal összehívni a tanácsot, ha egyetlen decurio kívánja is.

Az ordo tagjai s a tisztviselők a város aristokratái, s a vagyonos emberekkel együtt a honestiores, míg velük szemben a nép, a szegény emberek, a humiliores jóformán teljesen jogtalanul és védelem nélkül állanak.

A humiliores és honestiores közt mégis volt közvetítő kapocs: az augustalisok testülete. E félig papi, félig világi rend Augustus császár idejében keletkezik, midőn az imperator birodalmának elernyedtt vallásosságát új életre ébresztendő, számos régi cultuszt elevenít föl, közöttük a „Lares“ tiszteletét az utak találkozó pontjain. A cultuszt biztosítandó külön papságot alapít négy-négy papot rendelve Rómának mind a 263 városrészébe, kiket a negyedek lakói

választanak minden évben. S ezek a régi, arisztokratikus papi collegiumokkal ellentétül, a népies cultuszok részére plebejus clerust szervezett, kapcsolatban a császár tisztelettel, mert a „Lar“ a római családban a legelső ős, vagy pedig az, kit a háznépnek leginkább áll érdekében kiválóan tisztelnie. Ily tiszteletben csak a legnagyobb földi úr, a császár részesülhetvén, képe, vagy szobra odahelyeztetett a „Lar“ közé a házi szentélyekben ép úgy, mint a keresztútakon. Ekként az új isteni tisztelet a császári hatalom, méltóság erősítésére, dicsőítésére irányult. És Augustus helyesen számított, mert mélyen behatván az a nép legalsóbb rétegeibe a caesarismusnak oly szilárd és nagy terjedelmű alapot rakott, hogy azt nem ingathatták meg többé sem társadalmi válságok, sem forradalmak. Az új papirend a császár és házának tiszteletére rendelt ünnepekkal együtt rövid néhány év alatt annyira népszerű lett, hogy Itáliában s a latin provinciákban alig volt önkormányzatú város, mely meg ne honosította volna saját szükségleteihez, igényeihez idomítva a fővárosi szervezetet. Az augustalisok jogköre alapján a vidéken is ugyanaz mint Rómában, de sokhelyt jelentékenyen kibővítették, az pedig általános volt, hogy ők mint a *magistri Larium* saját városnegyedük ügyeit igazítják; az ordotól választott előljáróik tehát a „seviri Augustales“ papi minőségükön kívül tisztviselők is, kik a rend és béke főntartói, s békebírák a szegény nép kis és nagy bajaiban. E kettős tiszt testületüket a nép szemében nagyra emelvén, a misera plebs contribuens előtt nem kisebbek, mint az arisztokraták flamenjei, pontifexei.

Meghonosítottak Napocában is, s itt is épúgy tanácsadói, támaszai a szegény népnek, mint a provincia bármely városában.

V. A város lakossága.

Az adatok hiányos volta miatt a lakosság mindennapi életét nem tudjuk rekonstruálni úgy, miként ez Sarmizegetusában, vagy Apulumban lehetséges. De a fennmaradt kevés fölíratos bizonyosság is, teljesen igazolja Eutropiusnak amaz állítását, hogy Traján császár a férfi lakosságától majdnem egészen megfosztott Dáciaiát a világ minden részéből betelepített gyarmatosokkal telepítette be, hogy azok városokat építsenek és műveljék a földet.

Napoca javára főként a rendkívül sűrűn népesített Kis-Ázsia adózott s leginkább annak két tartománya: az Attalidák egykori birodalma Assia és Galatia.

Amott Assiában még a kései keresztény császárok idejében is beszélték az örménynyel rokon ősi nyelvet, s megőrizték azt mint drága ereklyét a meszsze nyugotra elszakadt telepések is. Főhelyük Napoca volt, hol hitközségi előjárójuk Germanius spirareha. 235-ben Severus és Quintilianus consulok évében kelet esonka névsorukon huszonnyolcz pár, kétségtelenül férj és nő említetik, és neveik közt igen sok még az ősi nyelvre vall, mint Tattario, Dizo, Eptala, Tzinto, Ermescus, a nők közt Epipodia, Tzinta stb.

Nagyobb számban vannak a kelta galaták, a kik, bár évszázak óta laknak Kis-Ázsiában, a legnagyobb szívóssággal tartják meg faji jellegüket, nemzetiségüket, intézményeiket és Hieronymus egyház atya tanúsága szerint Kr. u. a negyedik évszázban is ugyanazt a nyelvet beszélték — idegen elemekkel telítve ugyan — melyet fajrokonaik Trierben. Mennyivel erősebb lehetett nemzetiségük Traján s első utódjai alatt! Majdnem eredeti tisztaságában hozhatták azt magukkal Dáciaiba. Bérézeink közt ugyan Napocát csak ideiglenes lakóhelynek tekintvén „Galatea consistentes“ nevezik magukat, de Miciában s Germisarában már collegiumokat alapítanak kétségtelenül anyagi érdekeik, nemzetiségük és vallásuk védelmére. Érdekes lenne nyomát találnunk, hogy mily viszonyban voltak a telepések, kiknek elei negyedfél évszáz előtt hagyták el világrészüket, Dáciában talált fajrokonaikkal. Közeledtek-e egymáshoz? Vallási tekintetben elég éles lehetett köztük az ellentét, mert az ázsiai kelták elhagyván őseik hitét a druidismust, a szomszéd phrygek cultuszát fogadták el.

KIRÁLY PÁL.